

Чехословаччиною і Румунією по річці Тиса – до останньої відійшло 2/5 території комітату з 14 русинсько-українськими селами.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини сталося внаслідок збігу ряду обставин, насамперед міжнародних, серед яких найважливішими були: поразка у війні і розпад Австро-Угорщини та загальноєвропейський негативізм у ставленні до Відня і Будапешта, перемога більшовицької революції в Росії, невдачі українського державотворення, прочехословацька орієнтація в цьому питанні країн Антанти, особливо Франції, яка влаштовувала практично всіх учасників Паризької мирної конференції і була підтримана ними з геополітичних міркувань (концепція Малої Антанти тощо).

Однак у цілому, з врахуванням усіх тодішніх обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців із сусідніми слов'янськими народами – словаками і чехами – у складі новоутвореної, чи не найдемократичнішої на той час в Європі Чехословацької Республіки, яка до того ж обіцяла закарпатцям надати гарантовані державами-переможцями широкі автономні права (тобто закарпатські русини-українці, єдині з національних меншин Чехословацької Республіки, ставали її державотворчим елементом), було єдиним реальним і водночас оптимальним варіантом, позаяк відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку одного з найбільш відсталих на початку XX століття регіонів Європи.

3. УМОВИ ПОЛІТИЧНОГО Й СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТТЯ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

3.1. Політична інтеграція до складу Чехословацької держави

Головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримання й поступова інтеграція краю до суспільно-політичної й соціально-економічної систем республіки. Для організації адміністрації краю в Ужгороді вже у липні 1919 року створюється Цивільне Управління на чолі з чеським адміністратором Яном Брейхом. Втім, уся повнота влади на території приєданого до ЧСР краю спочатку належала військовому команданту. В листопаді 1919 року був введений стан військової диктатури на всій території краю, яка тривала до кінця 1922 року.

Першим нормативним актом, який визначав правовий статус органів державного управління на території краю, став «Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки» (18 листопада 1919 року). Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним Статутом, Директорію було визначено дорадчим органом у всіх внутрішньо-автономних справах. Адміністратор разом із військовим командуючим концентрували в своїх руках усю виконавчу владу. Якщо,

згідно з договорами, до компетенції центральної влади належали міжнародні відносини й управління військами та фінансами, то у всіх інших справах автономія отримувала певну самостійність. Проте з часом домовленості між урядом Чехословаччини та представниками Підкарпатської Русі привели до суттєвого звуження кола питань, що були віднесені до компетенції автономії.

Було здійснено реорганізацію державного управління. Зокрема, при Цивільному управлінні, яке очолював адміністратор, було створено ряд відділів-рефератів. На початку вересня 1919 року налагодили свою роботу політичний і шкільний реферати. У цей же час проходив процес формування реферату охорони здоров'я. 6 вересня того ж року був створений судовий реферат, 15 жовтня – реферат поліції, наприкінці жовтня – реферат публічних робіт. 1 грудня 1919 року утворився реферат пошт і телеграфів, а наприкінці року було створено господарський реферат.

На початку січня 1920 року з'явилося ряд нових адміністративних установ. Це фінансовий реферат, який зайнявся, насамперед, проведенням обміну старих австро-угорських грошей на нові чехословацькі крони. Слідом було створено ще два: сільськогосподарський (поділявся на 4 відділи: сільськогосподарсько-технічний, ветеринарний, лісництва, культурно-технічний) та реферат соціальної опіки. Останній повинен був піклуватися про молодь, інвалідів війни, здійснювати соціальний захист населення. Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехословацької Республіки від 4 травня 1920 року господарський реферат був реорганізований, підпорядкований центральному Міністерству внутрішніх справ Земський господарський уряд повинен був займатися постачанням населення Підкарпатської Русі продовольчими запасами.

29 лютого 1920 року парламент Чехословацької Республіки прийняв Конституцію держави під назвою «Конституційна Грамота». У її третій параграф були включені статті 10–13 Сен-Жерменського договору, які визначали основи статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини. Включенням до Конституції статей Договору Чехословаччина формально виконала взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання. Згідно з положеннями Сен-Жерменського договору, які були перенесені у Конституцію Чехословаччини 1920 року, Підкарпатська Русь була визначена як автономна одиниця з найширшим ступенем самоврядування, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької Республіки. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був визначений Сойм, якому належала компетенція у вирішенні справ місцевої адміністрації. Губернатор Підкарпатської Русі – найвища посадова особа автономії – призначався Президентом Чехословаччини і був відповідальним перед Соймом автономії. Службовці в Підкарпатській Русі повинні були призначатись переважно з числа місцевого населення. Підкарпатська Русь мала мати представників у Національних Зборах (парламенті) Чехословацької Республіки, які були найвищим законодавчим органом держави. Обрання послів від Підкарпатської Русі до парламенту Чехословаччини визначалося законодавством Чехословацької Республіки. Посли від Підкарпатської Русі не мали права голосувати з питань, віднесених до компетенції Сойму.

До того ж, згідно з нормами Конституції, Сойм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації.

Ці закони мали домінуючу силу на території автономії, навіть якщо вони суперечили актам, прийнятим Національними Зборами Чехословаччини. Крім цього Сойму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини та якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству ЧСР. Також було визначено герб Підкарпатської Русі, який став частиною великого герба Чехословаччини.

Необхідно додати, що Конституція Чехословацької Республіки була прийнята без участі представників із правом вирішального голосу від Підкарпатської Русі незважаючи на те, що в ній врегульовувались основи її статусу як автономії у складі Чехословаччини. Це було пов'язано з тим, що центральний уряд, посилаючись на нестабільну обстановку в краї, відклав проведення парламентських виборів на території Підкарпатської Русі.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального Статуту – розпорядження уряду № 356 від 26 квітня 1920 року – цивільного адміністратора було позбавлено права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилась посада губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до відання автономії. Губернатор мав призначатись Президентом Чехословацької держави і здійснювати свої функції до часу, поки не буде обрано Сойм Підкарпатської Русі. 5 травня на посаду губернатора було призначено Григорія Жатковича. Цікавим є той факт, що в день прибуття новопризначеного губернатора до столиці Підкарпатської Русі міста Ужгород, з ініціативи Комуністичної партії, була організована масова акція проти Г. Жатковича. Протестний мітинг свідчив про те, що нового губернатора підтримували не всі політичні сили Підкарпатської Русі.

Незважаючи на включення до Конституції статей Сен-Жерменського договору 1919 року, які визначали основи статусу Закарпаття в складі Чехословаччини, та на зміни, внесені до Генерального Статуту про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, фактичний статус краю майже не змінився. Це було викликано тим, що чехословацький уряд, незважаючи на введення посади губернатора, продовжував повністю контролювати управління Підкарпатською Руссю. Так, крім посади губернатора, було введено непередбачену жодним раніше прийнятим нормативним актом, який визначав статус Підкарпатської Русі, посаду віце-губернатора, який фактично здійснював найважливіші владні функції. Через віце-губернатора Прага мала можливість безпосередньо управляти справами Підкарпатської Русі, у тому числі і в сферах, віднесених до компетенції органів влади автономії. Це було пов'язано з декількома факторами. По-перше, на посаду віце-губернатора призначалися виключно особи чеської національності, які були неофіційно наділені президентом функціями нагляду за всіма справами Підкарпатської Русі, у тому числі мали здійснювати контроль і за губернатором. По-друге, в обов'язки віце-губернатора входило керівництво Цивільним Управліннями Підкарпатської Русі та підпорядкованими йому відділами, тобто всіма органами, які були наділені реальною владою.

Віце-губернатором був призначений Петер Еренфельд. Автономні органи влади на чолі з губернатором не виражали протест проти введення посади віце-губернатора, очевидно, не розуміючи всієї важливості повноважень, якими його буде наділено. Про цей факт свідчить і лист Г. Жатковича до американських русинів, в якому він не висловлює своє занепокоєння з цього приводу. Значення введення такої посади губернатор зрозумів лише пізніше, коли вся повнота влади фактично опинилась у руках віце-губернатора. Крім цього була створена Губерніальна рада, яка складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом Чехословаччини за пропозицією губернатора.

У 1920 році в Чехословаччині мали відбутись вибори до Народних Зборів та до місцевих органів самоврядування. Крім цього, у відповідності з Генеральним Статутом упродовж 90 днів із виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки мали відбутись вибори до Сойму Підкарпатської Русі. Однак їх проведення було відкладено урядом Чехословаччини, який мотивував своє рішення тим, що в Підкарпатській Русі склалася важка політична ситуація, при якій більшість на виборах могли отримати проугорські та більшовицькі сили. На засіданні урядового кабінету 20 травня 1920 року було підкреслено, що Підкарпатська Русь ще недостатньо інтегрована у Чехословацьку державу, тому необхідно виражати підвищену обережність у питаннях виборів та автономії.

На цей час Підкарпатська Русь не мала своїх представників ні у парламенті, хоча згідно із законом про вибори повинна була мати дев'ять послів (депутатів), ні у сенаті, де повинна була мати п'ять сенаторів. Також не були обрані і органи місцевого самоврядування. Тим не менше на території Підкарпатської Русі на початку двадцятих років діяло близько дванадцяти політичних партій.

Незважаючи на врегулювання в Конституції Чехословацької Республіки та в інших законодавчих актах країни статусу Підкарпатської Русі, основні їх положення залишались невиконаними. На практиці через деякий час після законодавчого закріплення статусу Підкарпатської Русі центральний уряд приступив до централізації держави.

По-перше, територія Підкарпатської Русі остаточно не була встановлена, ряд сіл із руським населенням, яке бажало увійти до складу автономного формування, залишилися поза його межами. На території сусідньої Словаччини місцева влада намагалася асимілювати русинське населення, з метою недопущення відриву територій, на яких проживала русинська більшість, від Словаччини та приєднання їх до Підкарпатської Русі. Більше того, при утворенні Кошицької жупи в 1922 році центральний уряд намагався відірвати від Підкарпатської Русі ряд руських сіл, навіть ставилось питання про відрив столиці краю – міста Ужгород.

По-друге, для реального здійснення автономії нічого не було зроблено. Вибори до автономного Сойму не були проведені впродовж 90 днів після дня виборів до Народних Зборів, як це було передбачено Генеральним Статутом.

По-третє, після відставки першої Директорії друга не була призначена. Замість того було призначено губернатора без чітко визначеної компетенції. Вся адміністративна влада довірена віце-губернатору, вихідцю з «історичних земель», незважаючи на те, що про таку посаду в попередніх нормативних актах мова взагалі не велася.

По-четверте, до державних і автономних урядів приймалися не вихідці з місцевого населення, а присилалися чиновники з Чехії. Урядовою мовою була виключно чеська, що викликало загальне невдоволення місцевого населення. Для ілюстрації і підтвердження цього висновку в пресі наводилися такі матеріали: на поштових і телеграфних урядах працювало всього 109 русинів, 306 чехословаків (з них 50 – словаків, решта – чехи) та 48 осіб інших національностей. У фінансових установах було всього 41 русин і 1279 інших, в тому числі 1182 чехів і 10 словаків. Із 2262 державних службовців Підкарпатської Русі було всього 301 русин. І це в той час, коли вже чимало молодих людей краю закінчили середні та вищі навчальні заклади, йшов активний процес формування місцевої інтелігенції.

Положення Конституції діяли до восени 1938 року. 6 жовтня 1938 року утворилася т. з. друга Чехо-Словацька Республіка, яка проіснувала до середини березня 1939 як федеративна держава з широкою автономією, наданою Словаччині, а законом № 328 від 22 листопада 1938 року Підкарпатській Русі.

26 червня 1937 р. був прийнятий Закон ЧСР № 172 «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який вступив у силу 8 жовтня 1937 року. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, що дало підстави говорити про «перший етап автономії».

Після Григорія Жатковича губернаторами краю були: Антоній Бескид (1855–1933) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, другий губернатор краю, лідер Пряшівської народної ради, делегат Паризької мирної конференції. В травні 1919 року був обраний головою Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді, а після її розколу в жовтні 1919 року очолив русофільську фракцію. У 1920 році став одним із ініціаторів заснування в Ужгороді Руського народного банку. Посаду губернатора займав з 1923 року до своєї смерті; Костянтин Грабар (1877–1938) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, третій губернатор краю, директор Підкарпатського банку в Ужгороді (з 1921 року), посадник (високий ранг службовця) Ужгорода (1928–1935 роки), віцепрезидент Торгової палати в Кошице, губернатором краю був у 1935–1938 роках; після відставки губернатора Підкарпатської Русі Костянтина Грабара (жовтень 1938 року) Івану Парканію запропонували його замінити. Іван Парканій (1896–1997) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, останній губернатор краю, начальник канцелярії в Іршавському окрузі (1921–1924), референт у справах Підкарпатської Русі в канцелярії президента Чехословацької Республіки, головний радник президента (1924–1939). 4 листопада 1938 року Іван Парканій склав повноваження губернатора, залишившись працювати в канцелярії президента.

3.2. Адміністративно-територіальне будівництво

Упродовж 1919–1920 років чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою на Підкарпатській Русі. Було встановлено поділ на чотири жупи (жупне обводи), які у свою чергу поділялись на окреси (округи). Таким чином, утворили Ужгородську жупу (лютий 1919 року), Мукачівську жупу (травень 1919 року), Берегівську жупу (вересень 1919 року). Марамороська жупа була створена у липні 1920 року з центром у Великому Бичкові,